

GEORGS DRESELIS (1654–1698) UN VIŅA „SWÄHTA BÄHRNO=MAHZIBA“ (1682) GEORGA MANČEĻA VALODAS FONĀ

Everita ANDRONOVA

LU Matemātikas un informātikas institūts / Sanktpēterburgas Valsts universitāte

1. Ievads

Georgs Dreselis (*Georg Dreszell*, 1654–1698) latviešu valodas vēsturē ir zināms ar 1685. g. gramatiku „Gantz kurtze Anleitung zur Lettischen Sprache“ (Fennell 1984; Grabis 1955: 240–245; 2006: 120–127) un viņam piedēvēto anonīmo četervalodu vārdnīcu „Vocabularium Wie Etzliche gebräuchliche Sachen auff Teutsch, Lateinisch, Polnisch und Lettisch Auszusprechen seind“ (1688) (Zemzare 1961: 91–93), visumā izpelnoties diezgan kritisku vērtējumu. Vārdnīcas piedēvēšanai G. Dreselim nepiekrīt B. Jēgers (1957), kurš uzskata to par anonīmu manuskriptu; bet poļu valodnieks V. Gruščīņskis (Gruszczyński 1996), kā arī P. Vanags (1999, 2004) pauž viedokli par vairākiem avotiem, kas ir šīs vārdnīcas pamatā.

Maz pētīts ir G. Dreseļa 63 lappušu garais 1682. g. katehisms „Swähta Bährno=Mahziba“ (pieejams: http://www.korpuss.lv/senie/static/Dres1682_SBM.html¹).

17. gs. 80. gadu sākumā Rīgā, Vidzemē un Kurzemē apritē bijuši vairāki luterāņu katehisma izdevumi — G. Mančeļa tulkojums „Lettisches Vade mecum“ trešajā izdevumā (1671, pēc Otrā pasaules kara eksemplāri nav zināmi), G. Dreseļa (1682), E. Glika „Svēta bērnu mācība“ (1682)², 1685. g. iznāca Kurzemes „D. Mārtiņa Lutera mazā katehisma..“ 1. izdevums un Vidzemes luterāņu rokasgrāmatas 5. izdevuma mazais katehisms³.

Literatūrā norādīts, ka G. Dreselis savam katehismam par pamatu ir ņēmis Rīgas Akadēmiskās ģimnāzijas teoloģijas profesora un vēlākā Rīgas

¹ Tekstu ievadīja Sanktpēterburgas Valsts universitātes Baltistikas nodaļas studenti. 2010. g. tika aizstāvēts arī bakalaura darbs raksta autores vadībā (Karzova 2010). Paldies E. Kazakēnaiti par norādi uz Kopenhāgenas Karaliskās bibliotēkas 2016. g. digitalizēto kopiju (pieejams: http://www5.kb.dk/e-mat/dod/12089000708F_color.pdf).

² Eksemplāri nav zināmi, bet Krievijas ZA bibliotēkā ir pieejams otrais izdevums (1691). Šobrīd pievienošanai Latviešu valodas seno tekstu korpusam (www.korpuss.lv/senie) tiek sagatavots katehisma 3. izdevums (1699), atsaucies rakstā ir uz šo izdevumu.

³ Paldies E. Kazakēnaiti par norādi uz Hamburgas Universitātes digitalizēto rokasgrāmatas eksemplāru (https://digitalisate.sub.uni-hamburg.de/de/nc/detail.html?tx_dlf%5Bid%5D=2252&tx_dlf%5Bpage%5D=1051&tx_dlf%5Bdouble%5D=0&CHash=b20bd4ab7b9f71bfff993b444fc88efb0). Šobrīd nebija iespējas to aplūkot sīkāk, taču tas noteikti ir vērtīgs avots arī G. Dreseļa izpētes kontekstā.

superintendentanta Johana Brēvera (*Johannes Brever*, 1616–1700) katehisma 1. daļu (Seniespiedumi 53–54). Tomēr ne Seniespiedumu katalogā, ne citur literatūrā (piemēram, Zimmermann 1812: 32; Recke, Napiersky 1827: 253, 450; Augstkalns 2009: 107) minētais nosaukums „Katechismus zum Gebrauch der Rigischen Schulen“ (1681) neļauj atrast šo izdevumu, jo patiesais grāmatas nosaukums ir cits — „Christliche Catechismus-Übung“⁴.

G. Dreseļa tulkoto katehisma tekstu varētu uzskatīt par G. Manceļa rediģētā katehisma tradīcijas turpinājumu, jo 1685. g. Kurzemes katehisma tekstā jau vērojamas lielākas atšķirības no G. Manceļa teksta. Sal. dažas teksta vietas:

Manc1631_Cat⁵: *Jemmeeta to fwähtu Gharru / kattreems juhs tohs Ghräkus peedohffeeta / teems gir tee peedohti / vnd kattreems juhs tohs patturreffeeta / teems gir te patturräti.* (452_{21–22} — 453_{1–2})

Manc1643_Cat: *Jemmeeta to fwähtu Gharru / kattreem juhs tohs Ghräkus peedohffeeta / teem gir tee peedohti / vnnnd kattreem juhs tohs patturreffeeta / teem gir te patturräti.* (424_{21–22} — 425_{1–2})

Dres1682_SBM: *Jemmeeta to fwähtu Gharru / kattreems juhs tohs Grähkus peedohßeeta / teems ir tee peedohti / und kattreems juhs tohs patturreffeeta / teems ir tee patturrähti.* (51_{10–11})

VLH1685_Cat: *Jemmeet to Swehtu Garru / kam juhs tohs Grehkus peedohfeet / teem buhs tee peedohti; Jn kam juhs tohs Grehkus paturrefeet / teem buhs tee paturrehti.* (21_{8–10})

G. Dreseļa teksts ir tuvs G. Manceļa tekstam, bet 1685. g. Kurzemes rokasgrāmatā atšķiras vietniekvārda (agrākā *katriems* vietā *kam*), saikļa (agrākā *und* vietā *in*), kā arī verbu formu lietojums.

⁴ „Latvijas citvalodu seniespiedumu kopkatalogā 1588–1830“ ar 1883. nr. aprakstīts tikai J. Brēvera katehisma 2. izdevums (1731) „Christliche Catechismus-Übung, Wie dieselbe, nach Anweisung Des Kleinen Catehismi D. [M.] Lutheri, In den Schulen der Käyserlichen Stadt Riga, mit der Jugend ferner fürzunehmen, aufgesetzt, Und, mit mehr nützlichen Fragen, zum öffentlichen Druck befördert ist / [M. Johannes Breverus] (Citvalodu 252). Raksta autore Krievijas Nacionālajā bibliotēkā Sanktpēterburgā skatīja J. Brēvera katehisma izdevumu, kam nav saglabājusies titullapa (šifrs 15.56.3.23; eksemplārā ir 14 lpp. gara uzruna lasītājam, pašā katehisma 312 lpp., kam seko vēl viena 4 lpp. gara uzruna lasītājam, reģistrs un kļūdu labojumu saraksts (2 lpp.); grāmatiņā trūkst 71.–74. lpp.). Grāmatas sākumā ievietotā uzruna datēta ar 1681. gadu. G. Dreseļa katehisma teksts ir salīdzināts ar šo J. Brēvera izdevumu.

⁵ Rakstā izmantots Latviešu valodas seno tekstu korpus „SENIE“ un tajā lietotie avotu saīsinājumi (sk.: <http://senie.korpuss.lv/abbrevs.jsp>).

Dres1682_SBM: *Ka buhs tōw fatziet / kad tu Baßnitzahs Kunghā ghribbi fawus Grāhkus fuhdfeht? Zeenigs und miēlais Baßnitzahs Kungs / es luhdfu no Deewa puffes / juhs ghribbat mannus **Grāhkus** klaufšiet und to **Grāhko Peedofchananu** fluddenaht. (51₂₀₋₂₅)*

VLH1685_Cat: *ZEenigs in mihlajs Bafnizas Kungs / es luhfohs no Deewa puffes / tu gribbi mannu **Grehku=Suhdfefchanu** klaufsiht / in man to **Grehku=Pamefchanu** fluddinaht. (6₃₁₋₇₁₋₂)*

E. Glikā katehisma tekstā ir visai ievērojams skaits atsauču uz JD teksta vietām, tās arī var izmantot, lai pamanītu atšķirības. Piemēram,

Dres1682_SBM: *Raddi eekfchan **mann** / ok Deews! Weenu fkieftu Sirdi und **dohd mann** weenu jaunu **patteeffu** Gharru / nhe mett mann noht **no tawu Waighu** und nhe attņehm no mann tawu fwāhtu Gharru / **eeprezini mann attkall** ar tawu Pallighu / und tas **preezigs** Gharrs us=turr mann / Pfal. 51. 12. (52₁₉₋₂₆)*

Glueck1699_SBM: *Dahw. Df. 51/12/13/14. Raddi eekfch **mannim** / DEews / weenu fchķihftu Sirdi / un **atjauna** weenu **paftahwigu** Garru eekfch mannas Dwehfeles / ne mett mann noht **no tawa Waiga** / un ne atnemm tawu Swehtu Garru no mannim / **eedohd man atkal to Preeku** tawas Pestifchanas / un tas **labprahtigs** Gars usturr mann. (82)*

Kā redzams, atšķiras gan prievārdu pārvaldījums, gan leksēmu izvēle (*patiesu garu — pastāvīgu garu, iepriecini — iedod atkal to prieku, priecīgs gars — labprātīgs gars*).

G. Dreseļa „Bērnu mācībā“ ir palikušas dažas tekstoloģiskas mīklas. Līdz 50. lpp. G. Dreselis ir izmantojis J. Brēvera tekstu (līdz 47. lpp.) un to tulkojis, bet aiz 29. jautājuma seko nodaļa „No tahs Ghrāko Suhdfefchanahs“ (51. un 52. lpp.), kas vairs nav tiešs J. Brēvera katehisma tulkojums. Tālāk G. Dreselis atgriežas pie J. Brēvera oriģināla. Bet šī fragmenta avots pagaidām nav noskaidrots. Iespējams, ka tas ir iespraudums no kāda aprītē bijuša katehisma teksta, jo kāda formāla pazīme liedz to simtprocentīgi piedēvēt pašam G. Dreselim.

Leksēmas *greki* rakstījums ar dekoratīvo < h > pēc līdzskaņa burta < g > sastopams vien nedaudzos avotos — G. Manceļa darbos, G. Dreseļa katehismā un 1685. g. Vidzemes rokasgrāmatas 5. izdevumā. Nenoskaidrotajā fragmentā 51.–52. lpp. šī leksēma rakstīta bez dekoratīvā < h >, kas vedina domāt par trim iespējām. Pirmkārt, tas ir aizguvums no kāda šobrīd nenoskaidrota avota. Otrkārt, varbūt tas ir tieši paša G. Dreseļa tulkots, neielūkojoties agrāk publicētajos G. Manceļa tekstos.

Salīdzinājumam 50. lpp. beigās, kur sākas šis iespraudums:

28: *No tahs **Ghrähko** Suhdfefchanahs.*

29: 1. *Kas ir **Grähko** Suhdfefchana?*

Treškārt, nevar izslēgt arī vienkāršu neuzmanību vai burtliča vainu.

Atkāpes no J. Brēvera teksta vērojamas arī 52. lpp. beigās, kur sākas jauna nodaļa „Weena Chriřtita Mahziba no teem Jautafchaneem und Adbilldefchaneem preekfchan teems / kattri py Deewa Ghalldu eet“. Te 1.–19. jautājums sakrīt ar G. Manceļa rediģētā katehisma tekstu (sal. Manc1631_Cat: 456–457 un attiecīgo vietu G. Manceļa 1643. g. katehismā). Tomēr šajā fragmentā atrodam iestarpinājumu iekavās pēc 2. jautājuma (*Bett kas ir Ghrähki?*) (Dres1682_SBM: 53), kas nav ne J. Brēveram, ne G. Mancelim.

Šāds iespraudums atrodams arī Vidzemes 1685. g. luterāņu rokasgrāmatas 5. izdevumā iekļautajā katehismā (D_{3r}lapā). Ir vērojamas pavisam nelielas atšķirības rakstībā: G. Dreselim *kas — kaß* (1685), *ir — gir*, *Ghrähki — Ghräki*, *pretie — pretti*, G. Dreselim visi lietvārdi rakstīti ar lielo sākumburtu — 4 lietvārdi ar mazo sākumburtu. Nozīmīgākas ir atšķirības morfoloģijā: 1685. g. fragmentā netiek saglabātas vecās daudzskaitļa datīva formas, G. Dreselim ir verbs ar izskaņu *-enāt*, kur 1685. g. katehismā *-ināt: apkaitenahts — apkaitinats*. Sal. vēl šādu atšķirību:

G. Dreselim: *Ghrähki ir wiß tas / kas prettie Deewa Baußleems / ar Wahrdeems / ar Dohmafchan und ar Darbeems **darriets tohp*** [..]. (Dres1682_SBM: 53)

Vidzemes 1685. g. katehismā: *Ghräki gir wiß tas / kas pretti Deewa Baußleem / ar Wahrdeem / ar dohmafchan und ar darbeem **gir*** [..]. (Manc1685_Cat: D_{3r})

Šajā 53. lappuses iespraudumā saglabātas vecās daudzskaitļa datīva formas (*prettie Baußleems*, *ar Wahrdeems* un *ar Darbeems*). Pārējā G. Dreseļa katehisma tekstā ir sastopama forma *darrbeem* (3×, 5. lpp. — 2× un 51. lpp.). Rakstījums *darbeems* visā seno tekstu korpusā sastopams vien 7 reizes⁶ (bez G. Dreseļa arī Manc1631_Syr, 3 reizes LGL1685_K1 un 2 reizes LGL1685_V5). Kurzemes rokasgrāmatā vienu dziesmu ir tulkojis G. Mancelis, bet otru — K. Firekers, trešā bez autora. Vidzemes rokasgrāmatā dziesmu tulkotāji ir K. Firekers un nezināms. Tomēr rakstība vien neļauj mums atrisināt autorības jautājumus, jo visā tekstā novērojamas svārstības, piem., dažāds vārda *kungs* rakstījums (ar dekoratīvo < h > pēc < g > vai bez).

⁶ <http://senie.korpuss.lv/index.jsp?wordform=darbeems&source=SENIE&sort=asc&limit=50&cols=4> — skatīts 19.06.2020.

Šajā rakstā G. Dreselis skatīts kā G. Manceļa valodniecisko ideju turpinātājs un atbalstītājs. Rakstā salīdzinātas G. Dreseļa 1682. g. katehisma valodas iezīmes ar G. Manceļa 1631. un 1643. g. katehisma valodu, aplūkojot rakstības, leksikas un īpaši morfoloģijas īpatnības abu autoru tekstos.

Ja G. Manceļa valodnieciskos darbus parasti vērtē visnotaļ pozitīvi, tad G. Dreseli raksturo kā „īsas un trūcīgas“ (Endzelīns 1951: 22) gramatikas autoru, izvirzot pārmetumus par „šaurām un trūcīgām“ ziņām (Grabis 2006: 120), kas sniegtas viņa gramatikā, un par „pavisam neizveidoto, kroplo“ latviešu vārdu rakstību vārdnīcā (Zemzare 1960: 91). Domājams, ka šie pārmetumi nav pamatoti. T. G. Fennels ir pievērsis uzmanību zināmam konservatīvismam G. Dreseļa gramatikā (Fennell 1985, Fennells 1985; 1995), skaidrojot to ar J. G. Rēhehūzena un G. Manceļa autoritāti: viņi bija vienīgie droši zināmie G. Dreseļa uzskatu priekšgājēji (Fennells 1995: 122).

2. G. Dreseļa 1682. gada katehisma valodas iezīmes

2.1. Ortogrāfija

Rakstībā G. Dreselis ir pilnībā sekojis G. Manceļa ortogrāfijas reformai, ne tikai apzīmējot patskaņu garumu ar sekojošo < h > vai palatālos līdzskaņus, bet arī rādīdams plato /ē/, /ĕ/, piem., *fwāhtahs* (1_{2,3}), *ābam* (4₃), *Wätzakus* (42₁₈). Vienu reizi tas tiek attēlots arī ar burtkopu < ae > vārdā 'ēka': *aehkas* (13₂₆), *aehkus* (12₁₆)⁷. G. Mancelis platā /ē/, /ĕ/ apzīmēšanai izmantojis gan < ä >, gan burtkopu < ae >, gan ligatūru < æ > (piem., 1631. g. katehisma tekstā vārdformas *Ægyptero* (447₁₅) pieraksts). Tādējādi mēs varam pakoriģēt A. Augstkalna pausto viedokli, kurš raksta: „Bez Manceļa es nezinu neviena autora, kas izšķir *e* kvalitāti; ir gan autori, kas lieto blakus *e* burtam *ä*, bet tie to lieto tāpat kā vācu valodā bez fōnētiskas nozīmes.“ (Augstkalns 2009: 97)

G. Dreselis diezgan burtiski seko G. Manceļa paraugam, piem., abos tekstos nebalsīgais palatālais slēdzenis /ķ/ nav pārsvītrots kā citi palatālie līdzskaņi, bet izmantota burtkopa < gk > vārdā 'biķeris': *bigheri*, *bigheris*, *bigheru* (Dreselis) un *bigheri*, *bigheris* (Mancelis 1631, 1643), balsīgo palatālo slēdzeni /ġ/ Dreselis apzīmē ar burtkopu < gj >: *foghju* (16₁₅)⁸.

⁷ Seno tekstu korpusā šāds leksēmas *ēka* rakstījums sastopams tikai G. Manceļa un G. Dreseļa tekstos (<http://senie.korpuss.lv/index.jsp?wordform=aehk%25&source=SENIE&sort=asc&limit=50&cols=4> — skatīts 20.09.2020.).

⁸ Šī pati leksēma minēta arī G. Dreseļa gramatikā, paradigma ir *Sohgis*, *Sohga*, *Sohgam*, *Sohgi* (Dreszell 1685: 8). „SENO“ korpusā burtkopas *gj* izmantošana *ġ* apzīmēšanai sastopama G. Mancelim, G. Dreselim, pa vienai reizei arī J. Reitera 1675. g. „Tulkojuma paraugā“ un 1685. g. Vidzemes dziesmu grāmatā (<http://senie.korpuss.lv/index.jsp?wordform=%25gj%25&source=SENIE&sort=asc&limit=50&cols=4> — skatīts 20.09.2020.).

Neraugoties uz sekošanu G. Mancelļa tradīcijai, jāpiemin G. Dreseļa uzlabojumi (dažas ortogrāfijas atšķirības var izskaidrot ar izmaiņām G. Mancelļa 1643. g. katehisma izdevumā, tāpēc citētajos piemēros aiz G. Mancelļa vārdojuma seko norāde uz 1631. vai 1643. g. izdevumu):

- 1) G. Dreselis ņēmis vērā pašā G. Mancelļa „Lettus“ priekšvārdā pausto piezīmi par etimoloģisko principu rakstībā un mainījis: M⁹. *peeaukt* (1631, 1643) → *peeauht* (56₆), M. *preeziex* (1631), *preeziexs* (1643) → *preeziexs* (52₂₅), M. *raxtiets* (1631, 1643) → *raxtiets* (42₆, 44₁₃), M. *firrditz*, *firtz*, *firtz* (1631), *firrds*¹⁰ (1643) → *firrds* (30₂₆, 51₁₉, 52₂, 54₁₇), M. *eenaidneex* (1631, 1643) → *eenaidneeks* (60₄);
- 2) mainījis mīkstinātā /ŋ/ apzīmēšanu: M. *ftundingja* (1631, 1643) → *ftundiņa* (34₆, 35₂); vietniekvārda *viņš* rakstībā novērojam gan vecās tradīcijas pierakstu *wings* (10×), *winja* (6×), *winjam* (2×), *winju* (2×), gan pārliecinoši daudzskaitlīgāku jauno rakstību *wiņņa* (29×), *wiņņam* (14×), *wiņņo* (3×), *wiņņs* (76×), *wiņņβ* (15₂₄), *wiņņu* (13×) un *wiņņam* (7₁₉);
- 3) /j/ rakstību verba formu piedēkļos G. Dreselis reizēm no < y > mainījis uz < j >: M. *aitzenayis* (1631, 1643), *apfkaidroyis* (1631, 1643), *apkaitenayam* (1631, 1643), *apkaitenayis* (1631, 1643), *apghrähkoyahβ* (1631, 1643). Vietām G. Dreseļa tekstā palicis G. Mancelļa paraugs: *aitzenayis* (19₁₄, 60₈), *apfkaidroyis* (19₁₅), *attpeftyis* (15₁₆, 17₂₈). Lai gan piedēkļu rakstība ar < j > ir visai bieža: *aitzenajis* (21_{10,12,14}), *apkaitenajam* (4₂), *apghrähkojahs* (32₁₀), *apghrähkojahs* (31₁₄), tomēr vecā rakstības tradīcija pierakstā dominē, sal., *-ajis* (3×), *-ajam* (2×), *-ojahs* (2×), bet *-ayis* (6×), *-aya* (6×), *-eyi* (12×), *-oyahs* (1×), *-uyis* (2×);
- 4) G. Mancelis (1631, 1643) diferencē patskaņa /i/ apzīmēšanu vārda sākuma < ih > un vārda vidus pozīcijā < ie >. G. Dreselis seko šim principam: M. *ihftāni* — *ihftāni* (22₁₇, 23₁₁), M. *ihnten* — *ihnten* ‘itin’ (15₂₄, 19₁₆, 42₁₀, 43₂₇), M. *bietees* — *bietees* (15₂₃), M. *darriet* — *darriet* (5₂₃). Taču sporādiski patskaņa garumu arī piedēklī (un 1× saknē) G. Dreselis apzīmē ar sekojošu < h >: M. *eeliexmotees* (1631, 1643) — *eelihxmotees* (56₁₉), M. *apghaniet* (1631, 1643) — *apghanieht* (55₂₂). Sal. attiecīgi vārdus 1685. g. Kurzemes katehismā: *apghanieht* (VLH1685_Cat 11₅), *eelihxfmotees* (VLH1685_Cat 11₂₂), *ihftāni* (VLH1685_Cat 16₂₁) un K. Fīrrekerā vārdnīcas norakstā: *lihksmoschanas* (Fuer1650_70_1ms 172₂₃), *gahnieht* (Fuer1650_70_1ms 82₃₂), *ihsta* (Fuer1650_70_1ms 158₁) u. c.

⁹ Šeit un turpmāk piemēros ar M. apzīmēts G. Mancelļa 1631. vai 1643. g. katehisma teksts, bet aiz bultiņas seko G. Dreseļa piemērs ar norādi uz lappusi un rindiņu „Svētā bērnu mācībā“.

¹⁰ Lai gan G. Mancelis 1643. g. katehismā jau ir vienādojis leksemas *sirds* rakstību un G. Dreselis tai ir sekojis, šeit 1631. g. piemēri atstāti, lai ilustrētu rakstības variantu dažādību.

No agrākās rakstības tradīcijas tāpat kā G. Mancelim (1631, 1643) G. Dreseļa tekstā vēl pamanāms dekoratīvais < h > pēc līdzskaņiem /g/, piem., *kungha* (1₁₂), un /t/: *nhefwäthiet* (28₆). Sastopams arī grafēmas < b > iespraudums pēc lūpeņa /m/, piem., *attnembt* (9₂₇), *attdfimbtibahs* (40₂₀), kas pazīstams arī 17. gs. vācu valodas tekstos.

Līdzīgi kā G. Mancelis un vēlāk E. Gliks, arī G. Dreselis domā par homonīmu izšķiršanu ar t. s. loģiskās rakstības principa palīdzību. Kā liecina dati, G. Dreselis gan iekļaujas esošajā tradīcijā, gan pieņem patstāvīgu lēmumu, taču reizēm paša tekstā sastopam nekonekvences:

- 1) tāpat kā G. Mancelis, arī G. Dreselis šķir adjektīvu vīriešu dzimtes daudzskaitļa nominatīvu [...] *bett tohs ghodam / teems kallpoyam / pakklaußigi äßam / tohs mieļojam und zeenam* (4₂₋₃) no adverbā formas *nhepatteeffe wallkoht* (2₇), *Mann buhs* (1) *labbe klahtees / und* (2) *buhhs mann illghe dfiewoht wirffon Semmes* (4₁₁₋₁₂);
- 2) lielāks sajukums tiek novērots, šķirot *ā*-celmu daudzskaitļa nominatīva un akuzatīva un vienskaitļa ģenitīva formas. Tekstā sastopam dažādus pierakstus (-as, -ahs, -ahß): gan *Wings dohd mums* (1) *Drehbes und Kurripes / (2) Ehſchanu und Dferrſchanu / (3) Aehkas und Muifchu / (4) Seewu und Bährmus / (5) Tierumu / (6) Lohpus / und (7) Wiffenahdu Manntu / ar (8) Wiffenahdu waijadfibu und Usturreſchanu tahs Meeßahs und Dfiewibahs* (13₂₄₋₃₀), gan *Tas patz wiffewallditais Deews und Tähws / (katters / ar Deewu to Dählu / und Deewu tofwähtu Gahhru wiffahs rad-ditahs Leetahs / pehtz ſawu Dabbu / raddyis ir)* (13₁₀₋₁₃). *Wings darra to aran tyrahs Tähwigahß / Deewifkahß Lehnibahß und Schälaftribahs* (14₈₋₉). Kā redzam, daudzskaitļa akuzatīvs tiek apzīmēts gan ar -as, gan ar -ahs. Nelielas formālas atšķirības pamanām arī vienskaitļa ģenitīva rakstībā: tā var būt rakstīta gan -ahs, gan ar ligatūru beigās -ahß. Tāpat nestabila ir arī daudzskaitļa nominatīva rakstība, piem., *Kahdahs ir tad ſchahß par Luhkſchanahs?* (35₂₇).

G. Dreseļa gramatikā *ā*-celma lietvārda *sieva* paradigmā uzrādītas formas Gen. Sg. *Seewahs*, Nom. Pl. *Seewahs*, Acc. Pl. *Seewas* (Dreszell 1685: 7). Jāpiekrīt R. Grabja izteikumam: „No *sievas* vārda vienskaitļa ģenitīvā un daudzskaitļa nominatīvā dotajās formās *Seewahs* 7. garais *a* vārda beigās laikam gan ir tikai kāda rakstības nejaušība un tādēļ, šķiet, nav uzskatāms par vēl saglabājušās vecā garuma atspoguļojumu.“ (Grabis 2006: 123) Spriest par *ē*-celmu homoformu šķiršanu ir grūti, jo katehisma tekstā ir maz šādu lietvārdu. Visas šīs formas ir pierakstītas ar -es, izņēmums ir 1 gadījums, kad vienskaitļa ģenitīva forma ir ar -ehs: *Tas ir zättorkahrtigs: (1) tas Meeffahs / (2) tas Dwehffelehs / (3) tas Manntas / und (4) ta*

Ghoda (34_{25–27}). Tāpēc drīzāk varam secināt, ka homoformu nošķiršana ar rakstības paņēmienu vērojama tikai *ā*-celma lietvārdiem;

- 3) G. Dreselis šķir prievārdu *ar* no jautājuma partikulas *arr*: **ar** *Mahzibu* (3₁₄) un **Arr** *tu to nopellini no Deewu* (14₁₀);
- 4) 17. gs. avotos tipiska ir verba *būt* 3. personas forma *ir* un partikulas *ir* ‘arī’ nošķiršana; arī G. Dreselis šos homonīmus šķir, taču dara to pretēji diezgan stabilajai tradīcijai. G. Dreselim: *aifto tas wiß ir teefcham teef* (63₂₄) un *Deews dohd to deenifchku Maife beß muhffu Luhkfchanu irr wiffseems ļauneems Zillwähkeems* (28_{20–22}). Biežāk šie homonīmi, piem., Bībeles tekstā, daļēji arī G. Mancelim (viņam gan dominē verba formas senāks pieraksts *gir*) tiek šķirti tieši otrādi, resp., verba forma tiek rakstīta kā *irr* un partikula kā *ir*, sal. *Jo tas irr teem tā patizzis / ir tee irr wiņņo Parradneeki / jo ja tee Pagaņi pee wiņņo garrigahm Dahwanahm irr Dallibu dabbuifchi / tad ir fcheem peenahk ar tahm meefigahm wiņņeem kalpoht* (JT1685, Rm 15:27); mūsdienu Bībeles tulkojumā lasām: *Tā viņas lēmušas, jo viņas arī tiem to parādā: jo, ja citas tautas kļuvušas to līdzdalībnieces garīgās lietās, viņām savukārt nākas kalpot tiem laicīgajās* (www.bible.lv);
- 5) pronomena *tā* (sieviešu dzimtes vienskaitļa nominatīvs) un adverba *tā* nošķiršana: **ta** *fwähta Luhkfchana* (1₈) un **Wings fakka tha** (10₅).

Kā pierādījumu tam, ka G. Dreselis ir izmantojis arī 1643. (vai 1671.?) g. katehisma tekstu¹¹, var minēt atsevišķas īpatnības, piem., skaņu kopas *sv* rakstību vārda sākumā:

1631: **fw-**: *fwähtu, fwähtietz, fwähtiba,*

1643: **fw-**: *fwähtu, fwähtz, Swähtzdarritais,*

G. Dreselim: **fw-**: *Swähta=Darrifchanahs, fwähtu.*

Līdzīgi var apskatīt burtkopu *sp* vārda sākumā:

1631: **fp-**: *Spähx,*

1643: **fp-, fp-**: *Spähx, fpähku,*

G. Dreselim: **fp-**: *Spähks, Spähku.*

Par 1643. g. katehisma paraugu liecina ne vien rakstība, bet arī gramatiskās formas vai leksēmas izvēle. Sal.:

1631: *es patteitfchu tōw* (459₁₆),

1643: *es patteitzu tōw* (431₁₆),

G. Dreselim: *es patteitzu tōw* (56₁₄).

¹¹ E. Kazakēnaite, rūpīgi izpētot izmaiņas G. Manceļa 1631. g. un 1643. g. rokasgrāmatas perikopju daļā, secina, ka „rakstības izmaiņas ir vienīgais tips, kas atrodas katrā perikopē, kura ir abos pētāmajos avotos“ (Kazakēnaite 2017: 8).

Manc1631_Cat: *no wiffu breeßmibu passarga / vnd **preeksch wiffu laun paghlabba vnd farrga** (474₅₋₆),*

Manc1643_Cat: *no wiffu breeßmibu passarga / vnd **par wiffu laun paghlabba vnd farrga** (446₅₋₆),*

G. Dreselim: *no{nowiffu} wiffu Breeßmibu passarrgha und **par wiffu Laun paghlabba und** (12₂₁₋₂₂). Šī vieta VLH1685_Cat ir ar citu leksēmu un bez sekojoša verba pēc *paglabā*: *no wiffahm **Brefmahm apfarga** / in par wiffu Launu paglabba*: (VLH1685_Cat 15₄₋₅).*

Vienlaikus G. Dreselis ir labojis G. Manceļa rakstību, piem., viņš raksta *und* un *u~d* G. Manceļa *vnd* (1631) un *vnn*d (1643) vietā; raksta *ir* G. Manceļa *gir* vietā; ir apzīmējis garumu saknē leksēmā *Zillwähkam* (54₁₆), kur attiecīgi G. Mancelim ir *Czillwäkam* (1631 457₁₈) un *Zillwäkam* (1643 429₁₈). Bet reizēm G. Dreselis ir saglabājis 1631. g. formu, kas rakstības ziņā atšķiras no 1643. g., piem.,

Manc1631_Cat: *ghaddige turrehtees* (457₂₈),

Manc1643_Cat: *ghaddige turretees* (429₂₈),

G. Dreselim: *ghaddige turrehtees* (55₁₈).

Rezūmējot par G. Dreseļa katehisma ortogrāfiju, jāuzsver, ka tā iekļaujas 17. gs. kopainā, apvienojot gan vecākā rakstu perioda tradīcijas, gan G. Manceļa reformu, kā arī paša labojumus, iespējams, sekojot K. Fīrekerā rakstiem.

2.2. Fonētika

Fonētikas īpatnību G. Dreseļa tulkojumā nav daudz; tās arī ir drīzāk tipiskas seno tekstu perioda avotu atspoguļotājas, nevis individuālas autora īpatnības.

G. Dreseļa tekstā, tāpat kā G. Mancelim, varam novērot progresīvās asimilācijas piemērus skaņu kopā *-ln-*, kur zilbe *n* priekšā ir stiepta, kas ir tipiska vidus izlokšņu parādība (Rudzīte 1964: 89). J. Endzelīns (1951: 207–208) secina, ka „[n]o viensk. nōminātīva *mēļs* varēja tad *ln* vietā ieviesties *ll* arī pārējos locījumos..“, šādus piemērus mēs atrodam arī ekscerpētajā materiālā: *M. pillu — pillu* (12₁₄, 13₁₈), *M. wälls, wällß, wällu — wälls* (27₃, 32₂₅, 33_{13,15}), *wällu* (38_{2,24}, 40₂).

Seno tekstu korpusā tikai vienu reizi ir fiksēta G. Dreseļa lietotā adverbā *dagadien* ‘tagad’ forma, ko varētu uzskatīt par regresīvās asimilācijas balsīguma ziņā gadījumu: *Pallieds mann (**dagadien und allafchien** /) Deews Tähws / Dähls und Swähts Gharrs / Amen* (57₉) vai arī, iespējams, kļūdainu pierakstu *tagadin* vietā, kas 16.–17. gs. avotos sastopams dažādos pierakstos, piem., *tagadien* (5×), *tagadin* (5×), *tagadine* (4×), *tagadiņ* (9×) un *tagadyn* (1×).

2.3. Morfoloģija

2.3.1. Nomeni

Viena no seno tekstu bagātībām ir nomenu un verbu celmu varianti. Ekscerpētais materiāls liecina, ka tieši pēc lietvārdu celmiem, kas atšķiras no mūsdienu literārajā valodā lietotajiem, un jauktajām lietvārdu paradigmām varam spriest par G. Manceļa tiešu paraugu G. Dreseļa tulkojumā. Piem., G. Dreselim *bēda* ir *ā*-celma lietvārds (*bähdahm*, *bähdahs*), bet vienu reizi sastopam *o*-celma formu *bähdeem* (56₁₆), kas sakrīt ar G. Manceļa *bähdeems* (Manc1631_Cat: 459₁₈). Citi piemēri: M. *dahwaneems*, *dahwanus* — *dahwans* (61₃₀), *dahwaneem* (19₁₅, 41₅), *dahwanus* (6×); M. *jautafchaneems* — *jautafchaneem* (52₂₈); M. *kaitu* — Acc. Sg. *kaitu* ‘kaiti’ (4₂₉, 5₈); M. *nahwi*, *nahwu*, *nawes* — *nahwe* (53₁₀), *nahwes* (3×), *nahwu* (12×); M. *perfon*, *perfon* — *perfon* (53₂₇); M. *faimai*, *faime*, *faimei* — *faim* (9₉, 9₂₆), *saimai* (60₁₇), *faimai* (61₁), *faime* (29₃, 30₃).

Arī vārddarināšanā redzami varianti: tāpat kā G. Mancelis, arī G. Dreselis izmanto sufiksu *-eniek-*, piem., M. *ghrähzeneex* — *ghrähzeneeks* (52₃₀, 53₁), *grähzeneeks* (51₂₇); M. *lieds*=*mannteneeki*, *mannteneex* — *mañteneeks* (41₁₈); M. *wirrfeneekam* — *wirrfeneekus* (58₈). Blakus šim sufiksam Dreseļa tekstā sastopam arī *-niek-*: *eenaidneeks* (60₄), *eeneidneeks* (58₁₂, 26), *paradneekeem* (30₁₆), *saimneekems* (60₁₆), bet nav neviena piemēra ar sufiksu *-iniek-*.

17. gs. beigu tekstos vecā daudzskaitļa datīva galotne jau lielākoties ir reti sastopama. Gramatikā G. Dreselis visu celmu lietvārdu paradigmās min formas ar galotni *-m*, bet *o*-celma vārdiem dotas paralēli arī vecās datīva galotnes: *-eem* / *-eems* (Dreszell 1685: 6), tāpat vecā galotne paralēli ir saglabāta arī vietniekvārdu paradigmā *teem*, *teems*, *tahm*, *tahms* un t. s. ablatīvā *tannymys* (ibid: 4–5) un *fcheems* (ibid: 13). „Dreselis pats norāda: ja kādam patīk („wenns jemand beliebet“ 11.), tad visu četru deklināciju vārdiem daudzskaitļa datīvā un ablatīvā varot pielikt *-s* — *Wiereems* pro *Wiereem* 11.“ (Grabis 2006: 122) T. Fennels, skrupulozi aplūkojot pirmo gramatiku datus un savstarpējo mijiedarbību, par daudzskaitļa datīva formām pauž viedokli, ka G. Dreselis ir ietekmējies no kāda nezināma konservatīva avota¹².

G. Dreseļa tulkotā katehismā vecā datīva forma sastopama 15 vīriešu dzimtes un 1 sieviešu dzimtes lietvārdam (*rohkams* 61₅), kā arī 8 (norādāmo, piederības, vispārīgo) vietniekvārdu formām, 5 darāmās kārtas pagātnes

¹² „[...] it remains the case that Dreszell’s use of final *-s* clearly distinguishes him from both Büchner and Adolphi, and that the explanation for this difference needs to be sought in some conservative influence, to which the others were presumably not subject.“ (Fennell 1984: 183)

divdabja formām, 4 adjektīvu formām un skaitļa vārda *deßmitteems* (53₃) formā. Bieži tā ir saglabājusies vīriešu dzimtes nomeniem prepozicionālās konstrukcijās, piem., *eekfchan wiffeems fcheems Baußbleems* (1₂₈₋₂₉), ar *Darbeems* (53₈). Domājams, ka arhaisko formu ziņā G. Dreselis izrāda zināmu žestu vecajai rakstu tradīcijai, jo, piem., jau 1643. g. G. Manceļa katehismā vecā datīva galotne sastopama vien 6 formās: *Adbilldefchaneems, Bährneems, Jautafchaneems, wiffeems ļauneems Zillwākeems*, salīdzinot ar 52 lietvārdu formām un 35 citu vārdšķiru formām 1631. g. katehismā.

No vietniekvārdu morfoloģijas īpatnībām jāpiemin, piem., piederības vietniekvārda *mūsu* lokāmās formas, ģenitīvs *mūsa*: ***muhffa*** *Kungha und Pefitaya* (1₁₁₋₁₂) un *mūsas*: ***muhffas*** *Meeffahs Kahriba* (27₄), datīvs *mūsam*: ***muhffam*** *Tuwakam* (8₉); *lieds patt muhffam Ghallam* (27₆₋₇) (vietniekvārda *jūsu* vārdlietojumi šajā katehismā nav fiksēti). Šādas piederības vietniekvārdu *mūsu*, *jūsu* lokāmās formas ir izplatītas G. Manceļa rakstos, piem., 1631. g. katehismā lasām: *py juhffahms Seewahms* (502₁₃), ***juhffees*** *Mazetayems* (500₂₄), ***muhffa*** *Tuwaka* (468₅), ***muhffam*** *Kungam* (510₄), ***muhffas*** *Meeffas* (481₁₀) u. c. G. Dreseļa gramatikā minēta vietniekvārda sieviešu dzimtes lokāmā forma *muhffa* un daudznozīmīgi ielikta piezīme „&c. &c.“ (Dreszell 1685: 15). Daudzskaitļa lokāmās formas ir visai tipiska senākā perioda rakstu pieminekļu iezīme (sk. Pokrotniece 2002: 331–332, kur minēti piemēri no dažādu autoru rakstu avotiem), kuru parasti skaidro ar vācu valodas vietniekvārdu lokāmo formu ietekmi. T. Fennels (1984: 223–224) interpretē G. Dreseļa gramatikā minēto formu *muhffo* kā iepriekšējo zināšanu (M. Bihnera *muhß / muhβa*) zināmu pārveidojumu.

Jāaplūko arī vietniekvārdu lietojums kopā ar prievārdu. Konstrukcijās ar prievārdu G. Dreseļa tekstā sastopam bezgalotnes formas *mann*, *tōw*, *fōw*, piem., *Kapehtz buhs Deewa fwāhtam Engeļam py tōw pallikkt?* (60₂₋₃), *py fōw ņehm Debbeffies* (35₄₋₅). Šādas bezgalotnes formas ir arī G. Manceļa tekstos, bet 1685. g. Kurzemes rokasgrāmatas perikopēs sastopam vecās instrumentālā formas *mannim*, *tewim*, *fewim*: *atweddeet tohs pee mannim* (VLH1685 1₂₂₋₂₃), *nahk pee tewim* (VLH1685 2₁), *ņehme pee fewim* (VLH1685 11₂₀). Katehismā arī *paleek pee mannim* (VLH1685_Cat 24₉), *prett tewim grehko* (VLH1685_Cat 22₇₋₈), *no fewim* (VLH1685_Cat 21₂₀)¹³. Jāatzīst, ka 1685. g. katehisma tekstā

¹³ Prievārda *no* pārvaldījums ar vietniekvārdiem E. Glika katehismā ir atsevišķa pētījuma vērts. Te iezīmēsīm tikai tā dažādību: visbiežāk sastopam vecās formas *mannim* (8×), *tewim* (2×), piem., *Nemmet us fewim mannu Juhgu / un mahzajtees no mannim* [...] (Glueck 1699_SBM: 20), *Es peeminnu Tewis gulleht edams / un usmohfdamees dohmaju es no Tewim*. (ibid: 137), attiecīgi bezgalotnes forma *man* lietota divas reizes: [...] *es finnu arridfan / ka tahdi Grehki wiffu Labbu no man nowehrch* [...] (ibid: 105). Forma *fewim* Glika katehismā 3 reizes sastapta ar

prepozīcijas un postpozīcijas konstrukcijās sastopam arī mūsdienu valodā parasto vienskaitļa ģenitīva formu: *no fewis pafcha fwehts* (VLH1685_Cat 16₂₇), *mannis pehz* (VLH1685_Cat 4₁₆), *pee mannis* (VLH1685_Cat 60₆), *pee fewis pafcha* (VLH1685_Cat 95₃)¹⁴. G. Dreselis gramatikā min formas bez *-im* (Dreszell 1685: 12), tikai vienu reizi minēta daudzskaitļa datīva forma ar *-im*: *fōwim* ‘ihnen selbst’ (Dreszell 1685: 13) pretstatā J. Langija un H. Ādolfija minētajām formām *mannim*, H. Ādolfija *tewim* un *fewim*, kā arī ablatīva formai M. Bihnera gramatikā *sewim* un J. Langija — *fōwim* (pēc Fennell 1984: 209–210). Tādējādi šeit G. Dreselis atkal seko G. Manceļa piemēram, un tas tiek atspoguļots arī gramatikas materiālā¹⁵.

G. Dreselis ir uzticīgs G. Manceļa tradīcijai arī kārtas skaitļa vārdu lietošanā, mainot tikai rakstību. Tipiski senākajiem tekstiem vīriešu dzimtes kārtas skaitļa vārdi no *pirmais* līdz *trešais* lietoti ar noteikto galotni, bet tālāk seko nenoteiktā galotne (M. *treffchais* — *treffchais*; *czettortz* — *zättorts*)¹⁶. Šo

citieni prievārdiem (*pee, us* un *preekfch*) un 2 reizes bezprievārda konstrukcijās. Četras reizes sastopam bezgalotnes formu *few* (lietots kopā ar vietniekvārdu *pats, pati*): *Warr tu no few pafcha / ar pafchu Spehku tizeht?, Mehns ne effam derrigi no few pafcheem ko lab dohmat / itt kà no few pafcheem / bet ko mehns derrigi effam / tas irr no DEewa.* (ibid: 76), *DEEWA Walfiba nahk gann bes muhfàs Luhgfchanas no few pafchas / bet mehns luhdfam fchinnì Luhgfchanà / ka tai arridfàn pee mums nahkt buhs* (ibid: 95). Gadījumos, kad *savs* vai *sava paša* ir lietots atribūta funkcijā (3 reizes tā pati vārdkopa), netiek saskaņošana ar lietvārdu: *[...] bet ikweens tohp kahrдинаhts / no fawas pafchas Eegribbefchanas fskubbinahts / un labbinahts* (ibid: 107).

¹⁴ Arī E. Glikā katehismā pēc prievārda *no* piecas reizes sastopam vienskaitļa ģenitīva formu *tevis, piem., Tas Engēlis fazzija us Mahrinu: Tas Swehtajs Gods pahr tewim nahks / un tas Spehks ta wiffu=augftaka tewi apehnohs / tapehz arri tas Swehtajs / kas no tewis dfims / taps DEewa Dehls nofaukts* (Glueck 1699: 64).

¹⁵ Komentārs pievienojams par G. Dreseļa gramatikā minēto sieviešu dzimtes formu *patta* (Dreszell 1685: 15), kas nav fiksēta ne Milenbaha–Endzelīna vārdnīcā, ne „Latviešu valodas gramatikā“ (Fennell 1984: 221). Latviešu valodas seno tekstu korpusā atrodam 11 *patta* vārdlietojumus četros avotos: 1685. g. katehismā, 1685. g. Kurzemes dziesmu grāmatā un Jaunās un Vecās Derības tulkojumā, piem., *Bet ja tawa Azs ļauna irr / tad buhs wiffa tawa Meefa tumfa / ja tad nu tas Gaifchums eekfch tewis Tumfiba irr / zeek lela buhs ta Tumfiba patta?* (JT1685 Mt 6₂₃). Kurzemes dziesmu grāmatā šis vietniekvārds ir G. Manceļa tulkotā dziesmā „Nu laft uns GOTT dem HERren“: *4. Weens labs Ahrfte irr mums eedohts / Tas pats irr patta Dfihwiba / KRiftus muhfū dehl nomirris / Tas irr muhs wiffus pēstijis* (LGL1685_K1 220₃₋₄). Savukārt 1631. g. G. Manceļa rediģētajā dziesmu grāmatā šajā teksta vietā sastopama norādāmā vietniekvārda forma: *4. Weens Ahrfts gir mums dohdtz / Tas patz gir ta Dfiewiba / CHRiftus muhfū dehl nomirris / Tas gir mums atkal atpeftijis* (Manc1631_LGL 405₂₂). Vīriešu dzimtes leksēma *ārsts* un *ārste* ir tipiska G. Manceļa tekstos, tāpēc diemžēl nav iespējams konkrēti noteikt, vai forma *patta* ir tieši G. Mancelim vai K. Firekeram raksturīga, vai, piem., Kurzemes dziesmu grāmatas sastādītāja H. Ādolfija ieteikta (kaut gan H. Ādolfija gramatikā *patta* netiek minēta).

¹⁶ Arī Vidzemes rokasgrāmatas 1685. g. katehisma izdevumā šiem skaitļa vārdiem netiek rakstītas noteiktās galotnes.

varam uzskatīt par vecākā perioda tradīciju, jo VLH1685 katehismā jau ir visu 10 kārtas skaitļa vārdu piemēri ar noteikto galotni (*tas pirmajs, oht-rajs, trefchajs, zettortajs, peektajs, feftajs, feptitajs, aftotajs, dewitajs, defmitajs* VLH1685_Cat 3₆). Atšķirībā no G. Manceļa teksta G. Dreselim sastopamas arī atvasinātas formas *pirmaju* (13₃), *pirmayu* (2₁), *pirmeyi* (22₁₀), *pirmeyu* (1₂₄) un *trefŕcheju* (20₃), piem., *Ka fkann' tee pirmeyi Wahrđi tahs fwāhtahs Luhŕfchanahs?* (22₁₀₋₁₁). Diemžēl G. Dreseļa gramatikā nav informācijas par skaitļa vārdiem.

2.3.2. Verbi

Minēsim tās verbu īpatnības G. Dreseļa katehisma tekstā, kas saskan ar G. Manceļa valodai raksturīgo.

- 1) G. Dreseļa tekstā fiksētas atematisko verbu vienskaitļa 1. pers. formas *ēmu* 'ēdu' (ir arī G. Mancelim), *domu* un *piedomu*: *Es āhmu* (1) *to patteffu Meeffu / und dferru* (2) *to patteffu Affinu manna Kungha JĒfu Chrifti* (45₁₃₋₁₅), *Es ehmu und dfeŗru turr to patteffu Meeffu und Affin JĒfu Chrifti / par Eestipprofchanu mannahs wahjahs Titzibahs* (55₂₋₄); *Ja / aifto wiņņs fakka / tas / (ko es jums ar to Mais ehft dohmu)* ir manna Meeffa / *kattrā par jums tohp dohta*. (47₄₋₆), *Schylß Bigkeris / (aran kattru es to Wienu dferrt dohmu)* ir ta jauna Eestahđifchana eefŕchan mannu Affin / *katters par jums isleetz tohp* (47₉₋₁₂); *Iht ka es peedohmu manneems Parradnekeems* (31₇). Forma *ehmu* kā variants blakus *ehdu* ir minēta arī gramatikā (Dreszell 1685: 41), tāpat ir fiksēta arī bezpriedēkļa forma *dohmu* blakus *dohdu* (ibid: 37). Atematiskā verba forma *ēmu* ir izplatīta gan 17. gs. avotos (Seno tekstu korpusā 19×), gan 20. gs. Vidzemes izloksnēs Valmierā, Mazsalacā un Blīdienē (Endzelīns 1951: 723). Forma *domu* ir visai izplatīta Seno tekstu korpusā līdz pat 18. gs. beigām, rakstījums *dohmu* atrasts 122 reizes, bet vecākā perioda evaņģēlijos sastopam pierakstu *dome* (EvEp1587 — 4× un EvEp1615 — 4×) un *domo* (3 reizes katrā iepriekšminētajā avotā). Priedēkļverba forma *pie-domu* bez G. Dreseļa 17. gs. avotos sastopama vien Bībeles tulkojumā (pa 1 gadījumam JT un VD tekstā), taču vispār Seno tekstu korpusā ir atrodamas citu priedēkļverbu formas: *atdohmu* (pa 1 gadījumam JT un VD tekstā), *eedohmu* (1× JT1685), *isdohmu* (1× VD1689_94), *nodohmu* (2× JT1685 un 3× VD1689_94, kā arī 1 reizi Lod1778_WTMD).
- 2) G. Dreseļa tekstā sastopam no mūsdienu literārās valodas atšķirīgus verbu celmus un to atvasinājumus, kas sakrīt ar G. Manceļa lietotajiem, piem., *attjaunafchanahs* (39₁₆) [atjaunāt] (arī M. *attjaunafchanas*); *barrohti* (63₂), *barrofchanu* (62₉) [barot] (M. *barro*, *barrotes*); *burrt* (2₂₇), *burram*

(2₁₁), **buṛra** (2₂₁) [burt] (M. *buṛram*); **dfeṛru** (55₂) [dzert] (M. *dfeṛru*); **eeftipprohta** (56₄), **eeftiprofchanu** (55₃) [iestiprot] (M. *eeftiprofchanu*, *eeftiprohta*); **fiemo** (41₂₄) [zīmot] (M. *fiemo*); **pagghlabboyis** (57₂₉) [paglabot], blakus *paghlabba* (12₂₂) [paglabāt] (M. *paghlabba*, *paghlaboyis*); **walkkoht** (2₇), **walkkohts** (2₁₉) [valkot]; **walkkohtees** (56₂₁) [valkoties] (M. *walkkoht*, *walkkotees*, *walkkoyis*). No iepriekš uzskaitītajām formām G. Dreseļa gramatikā ir minētas tikai formas *dfeṛru* un *buṛru*¹⁷.

- 3) Sekojot G. Manceļa tekstam, arī G. Dreselis identiskos piemēros ir atstājis lokāmās kondicionāla formas: *buhtam*, *taptam*. Sal.:

G. Mancelim: *Kad mehs czaur winja fchälafstiba taißni tappufchi / irr Bährni buhtam tahs mufchigas Dfiewofchanas / czerredami / tas gir itt teefcham teeffe.* (Manc1631_Cat 486₂₅–487₁₋₃),

G. Dreselim: *Kad mehs zaur wiņņa Schälafstibu taißni tappufchi / irr Bährni buhtam tahs muhfchigahs Dfiewofchanahs / zärrädami / tas ir itt teefcham teeffe.* (39₂₀₋₂₄)

Forma *buhtam* ir fiksēta arī gramatikā 4 reizes, *taptam* 2 reizes: gan kā konjunktīva lokāmā forma *mehs buhtam* (Dreszell 1685: 59) un *mehs taptam* (ibid: 63), gan pēc latīņu gramatikas modeļa arī konjunktīva perfekta piemēros *mehs buhtam tappufchi* (ibid: 63), *mehs buhtam farrgajufchi* (ibid: 24), *mehs buhtam farrgahti tappufchi* (ibid: 31) un konjunktīva imperfekta forma *mehs taptam farrgahti* (ibid: 30).

- 4) Imperatīvā sastopam G. Manceļa bieži lietotās dsk. 2. pers. formas ar izskaņu *-aita* un *-ieta*: *cruftyjeeta* (37₅), *darraita* (44₂₂), *dferreeta* (45₃), *ehdeeta* (44₂₁), *jemmeeta* (51₈), *mahzaita* (37₅), *ņemmeeta* (44₂₀), *patteitzeeta* (62₆). Formu distribūcija ir atkarīga no verba celma: *a*-celma vārdiem *-ieta*, bet *ā*-celms ar *-aita*. Piem., G. Dreseļa tulkojumā: *Muhßo Kungs JĒfus CHRiftus tanny nacky / kad tas peewillts tappa / ņehma tas to Mais / patteitza und pahrlaufa to / und dewwe to faweem Mahzekerem / und fatzya: ņemmeeta / ehdeeta / ta ir manna Meeffa / kattra par jums tohp dohta / to darraita mannis peeminnādami.* (44₁₆₋₂₃)

Šīs formas sakrīt ar identisku tekstu G. Manceļa darbos; visticamāk, G. Dreselim bijuši pie rokas abi G. Manceļa katehisma izdevumi, jo, kā redzam, sakrītības ir gan ar vienu, gan ar otru tekstu. Salīdzināšanai 1631. g. katehisma attiecīgā teksta vieta: *MVhffo Kunx JĒfus Chriftus*

¹⁷ G. Dreseļa gramatikā neskaidri izlasāma vārds *burt* (Dreszell 1685: 40) tagadnes forma *burru*: vai tur ir apzīmēts palatālais *r* vai nav. T. Fennels to transliterē bez papildu zīmes (Fennell 1984: 89), bet komentāros norāda, ka tomēr tas nav īsti skaidrs (Fennell 1984: 303). Šeit rakstījums interpretēts ar palatālo līdzskani (sal., piem., formas *aṛru* rakstījumu (Dreszell 1685: 38)).

*tanny Nackty / kad tas peewilltz tappa / jehme tas to Mais / patteitze vnd pahrlaufe to / vnd dehwe to faweems Mahzkeleems / vnd fatziya: **Jem-meeta / ähdeeta** / ta gir manna Meeffa / kattrra per jums tohp dohta / to **darraita** mann peeminnädami (453₁₇₋₂₃). Un 1643. g. katehismā: *MVhffo Kungs*¹⁸ *JEfus Chriftus tanny Nackty / kad tas peewilltz tappa / jehme tas to Mais / patteitze vnd pahrlaufe to / vnd dehwe to faweem Mahzkeleem / vnd fatziya: **Jemmeeta / ehdeeta** / ta gir manna Meeffa / kattrra per jums tohp dohta / to **darraita** mann peeminnädami (425₁₇₋₂₃).**

Citētais piemērs parāda arī, kādus labojumus bez rakstības maiņas ir veicis G. Dreselis, resp., viņš lieto verbu *ņemt* G. Mancela lietotā senākā *jemt* vietā; G. Dreselim nav aktīvas pagātnes *ē*-celma formas: M. *jehme* — *ņehma*, M. *patteitze* — *patteitza*, M. *pahrlaufe* — *pahrlaufa*; viņš nelieto vairs vecās daudzskaitļa datīva formas: M. *faweems Mahzkeleems* (1631), *faweem Mahzkeleem* (1643) — *faweem Mahzkeleem*; bezgalotnes vietniekvārda formas *man* vietā G. Dreselis lieto *manis*¹⁹.

- 5) Tipiska G. Mancelim ir refleksīvo verbu tagadne 3. personas galotne *-ās*, kas ir vispārināta visiem celmiem un ir uzskatāma par izlokšņu īpatnību (Rudzīte 1964: 132). G. Mancelim katehisma tekstā šīs formas apzīmētas ar *-ahß* vai *-ahs*, bet G. Dreselim ar *-ahs*, piem., *apghrähkojajs* ‘apgrēkojas’: *Ka buhs tōw prett teems turretees / kattri fōw prett tōw apghrähkojajs?* (32₉₋₁₀). Vēl katehismā sastaptas atgriezeniskā verba formas: *aukfcham zellahs* (57₃) ‘augšāmceļas’, *biefthahs* (62₁₃) ‘bīstas’ (arī M. *biefthahs*); *eenahkahs* (25₉) ‘ienākas’ (arī M. *eenahkahs*); *klahjahs* (3₂₆) ‘klājas’ (arī M. *klahjahß*); *nahkahs* (31₂₆) ‘nākas’; *fautzahs* (11₁) ‘saucas’; *turrhahs* (33₂₀) ‘turas’. G. Dreseļa gramatikā nav daudz atgriezenisko verbu, bet verba *priecāties* 3. personas forma arī ir ar garo patskani: *preezahs* ‘priečājas’ (Dreszell 1685: 64).
- 6) G. Mancelim ir tipisks verba sufikss *-en-*, arī G. Dreselim ir šādi verbu un to atvasinājumu piemēri: *aitzena* (19₁₈), *aitzenajis* (21₁₀), *aitzenayis* (19₁₄) ‘aicināt’, *apfliezenatam* (42₂₅) ‘apslīcināt’, *apdahwenahs* (41₆) ‘apdāvināt’, *apkaitenaht* (4₂₀), *apkaitenahts* (53₉), *apkaitenajam* (4₂) ‘apkaitināt’, *apfliezenatam* (41₂₈) ‘apslīcināt’, *nhekahrdena* (33₉), *kahrdena* (32₂₂),

¹⁸ Ar pasvītrojumu norādītas tās vietas, kas ir atšķirīgas no 1631. g. teksta, bet sakrīt ar G. Dreseļa tekstu.

¹⁹ VLH1685_Cat šajā teksta vietā arī sastopams vietniekvārds *manis* un imperatīva formas tiek veidotas ar *-iet* un *-ait*: *MUHfu Kungs Jefus Kriftus tannī Naktī / kad tas nodohts (fajemts) tappa / jehme tas to Maijī / pateize in pahrlaufe / in dewe to faweem Mahzkeļeem / in fazzija: **Jemmeet** in **ehdeet** / tas irr manna Meeffa / kas par jums tohp dohta / to **darrajt mannis** peeminnedami. (VLH1685_Cat 6₁₁₋₁₅)*

kahrdenahts (33₂₀), *kahrdenati* (32₂₈) ‘kārdināt’, *kahrdenafchanahs* (32₁₉) ‘kārdināšana’, *labbena* (23₆), *labbenaht* (22₁₅) ‘labināt’, *nitzenahti* (63₃), *nitzenaht* (3₁₉) ‘nicināt’, *paffuddenahts* (18₄), *paffuddenatu* (15₁₅) ‘pazudināt’, *fluddenaht* (51₂₅) ‘sludināt’, *usmohdenahs* (19₂₄), *usmohdenahts* (21₂₈) ‘uzmodināt’. Skaitliski mazāk paralēli sastopam arī formas ar sufiksu *-in-*: *beedina* (10₁₆) ‘biedināt’, *beedinafchanu* (11₁₆) ‘biedināšana’, (M. *beedina*), *eedrofchinafchana* (35₁₄) ‘iedrošināšana’, *eedrofchinaht* (28₁₁), *eedrofchinohs* (35₁₁), *eedrohfchina* (27₅) ‘iedrošināt’ (M. *eedrofchina*), *eepreezini* (52₂₄) ‘iepriecināt’ (M. tikai *-en-*: *eepreezenaht*, *eepreezenayees*, *eepreezenayeeß*, *eepreezenafchana*), *ghauffina* (62₃), *ghauffinaht* (61₂₆), *ghauffini* (60₂₇) ‘gausināt’ (M. *ghauffini*), viena vārdforma *kahrdinafchanahs* (33₂₆) ‘kārdināšana’ blakus sešām verba formām *kahrdenahts* (33₂₀), *kahrdenati* (32₂₈) ‘kārdenāt’; (M. gan *kahrdena*, gan *kahrdinati*), 2 reizes forma *nitzenaht* (3₁₉, 4₂₀) ‘nicināt’ blakus vienreiz lietotajai *nitzenahti* (63₃), *pee=ehdina* (61_{19,21}), *pee=ehdinata* (62₃₀), *pee=ehdini* (60₂₃) ‘pieēdināt’ (M. *pee=āhdini*).

No G. Dreseļa tekstā sastaptām formām minama, visticamāk, maksliģi veidotā dubultā vajadzības izteikšana vārdformā *jāgaidītins*: *Kas tōw / ar wiffēem Titzigeem / pehtz to Aukfcham=Zellfchanu no teem Mirroneem ja=ghaidītins ir?* (20₂₉). Jāatzīst, ka tā ir vienīgā forma ar *jā-* un *-tin-* Seno tekstu korpusā, kas ļauj drošāk to nosaukt par hibrīdformu. Seno tekstu korpusā *participia necessitatis* ar *-tin-* vēl (ne īpaši bieži) ir sastopami, piem., *fchālotina* ‘žēlotina’ (2× G. Mancelim), *no fchehlotins* ‘nožēlotins’ (1× JT1685), *aisdarritinas* ‘aidzarītinas’ (1× Manc1631_Syr), *attraftins* ‘atrastins’ (10× G. Mancelim) u. c. Kā redzams, šis divdabja veids ir raksturīgs tieši G. Manceļa valodai. 1631. g. katehismā sastopam tikai vienu formu *czeenitini*: *Tee Wätzaki / kattri labb preekfchan fjahw / tee gir ohter teek czeenitini / wißwairahk tee kattri strada eekfchan (Deewa) Wahrdu / vnd eekfchan to Mahzibu* (500_{13–15}). G. Dreseļa gramatikā šīs formas netiek aprakstītas, bet H. Adolģija gramatikā tās tiek minētas pie nākotnes pasīvā divdabja (sīkāk par vajadzības izteikšanas iespējām un to aprakstiem pirmajās gramatikās sk. Andronovs 1998).

G. Dreseļa katehismā divas reizes paturēts *laid* imperatīvā, kas ir tiešs pārņēmums no G. Manceļa teksta. Sal. G. Manceļa (1631: 497_{17–19}) [..] *taws fwāhtz Engelis laid palleek py mann / ka tas ļauns Eenaideex mann nhe peewarr / Amen.*, šī pati teksta vieta G. Dreselim: [..] *taws fwāhts Engelis laid palleek py mann / ka tas ļauns Eeneidneeks mann nhe peewarr / Amen.* (58_{10–12}) un tas pats arī lappuses beigās: [..] *taws Swāhts Engelis laid palleek py mann / ka tas ļauns Eeneidneeks mann nhe peewarr / Amen* (58_{25–27}).

2.3.3. Nelokāmās vārdšķiras

Prievārdu lietojums katehismā gan aptver tipiskas latviešu valodas īpatnības vispār, gan atspoguļo tieši vecākā rakstu perioda iezīmes, kā arī parāda vācu valodas ietekmi rakstu valodā. Latviešu prievārdu sistēmas vēsturisko attīstību ir pētījuši J. Endzelīns (Ēndzelin 1905), D. Nītiņa (1978, 1985, 2007), šeit atsauksimies tikai uz dažām atziņām.

- 1) D. Nītiņas izteikumu, ka „16.–17. gs. rakstu avotos izplatīti galvenokārt tikai vārdu savienojumi ar adverba vai saikļa nozīmē lietotu *aiz to*, kas šajā laikā turklāt atrodams koprakstījumā (16. gs. — *aesto, a'sto*, Mancelim — *aisto*)“ (Nītiņa 1978: 43), apstiprina arī Seno tekstu korpusa dati. Varam apgalvot, ka tieši *aizto* ir tipisks senākā perioda avotu rādītājs (sastopams 2472 reizes vecākā rakstu perioda avotos un atsevišķos 17. gs. avotos — G. Elgera 1621. g. dziesmās, G. Manceļa darbos, J. Reitera tulkojuma fragmentos, 1685. g. Vidzemes dziesmu grāmatā, kā arī G. Dreseļa katehismā). G. Dreselīm to sastopam 29 reizes katehisma tekstā, piem., *Aifto tōw peedārr ta Wallftiba / und tas Spāhks / und tas Gohds muhfchige / Amē* (35₈₋₉).
- 2) Cita vecākā rakstu valodas perioda iezīme ir vecā illatīva formas prievārda funkcijā. Arī G. Dreseļa katehismā sastopams illatīvs — *apakšan: appakfchan* (4×), *appackfchan* (7×); *priekšan: preekfchan* (8×); *āran*²⁰: *aran* (10×), piem., *zeetis **appakfchan** Pontio Pilato / Kruftā fifts / nomirris und apracktz* (15₁₋₂), *Tōw nhe buhs zittus Deewus turreht / **preekfchan** mann* (1₁₇₋₁₈), *Pirms Ehden buhs teems Saimneekems / Bährneems und tai Saimai Rohkahs šalikkufchi dijchāne ghohdige **preekfchan** Ghalldu fahwet und tha fatziet [...]* (60₁₆₋₁₉), *Wings darra to **aran** tyrahs Tāhwigahß / Deewifkahß Lehnibahß und Schälaftibahs* (14₈₋₉). G. Dreseļa katehisma dati ļauj nedaudz precizēt D. Nītiņas norādi uz H. Ādolfija gramatiku „[...] formas *aran, ahran* lietošana ar prievārda *no* nozīmi sašaurinās jau G. Manceļa rakstos — piem., *ko mahcajs tu ahran teem desmitem Deewa Basuleem* Mancelis parasti aizstāj ar *ko mahcees tu no teem desmits Deewa Bausleem* (Ad. 1685, 239)⁴ (citēts pēc Nītiņa 1978: 67), kā arī papildināt apgalvojumu, ka „[i]zņemot gramatikas, vārdnīcas un G. Manceļa darbus, citos tekstos illatīvs *āran* — *aran, ahran* kopš 17. gs. ar prievārda *no* nozīmi nav konstatēts“ (Nītiņa 1978: 68; 2007: 32). Jāatzīst, ka G. Dreselis ar tādiem piemēriem kā ***Aran** teems deßmitteems Baußleems / tohs nhe äßmu es turreyis* (53₃₋₄) iekļaujas senākajā rakstu tradīcijā, un mēs vēlreiz iegūstam apstiprinājumu G. Manceļa spēcīgajai ietekmei uz G. Dreseļa tekstu.

²⁰ J. Endzelīns uzskata, ka *āran* ar nozīmi ‘no’ latviešu valodā kļūdaini lietojuši galvenokārt tikai visvecāko rakstu autori (Ēndzelin 1905: 52).

- 3) G. Dreseļa tekstā ir labi saglabājušās pēc vecā illatīva parauga pārveidotās adverbu formas *teitan* (2×), *fcheitan* (8×), piem., *Tee Wahrdi / (1) kattri teitan ftahw* (49₁₂), *Kas ir tas / kas fcheitan runna?* (10₂₄).
- 4) Līdzīgi kā G. Mancelim (Milčonoka 1999), arī G. Dreseļa tekstā pēc prievārdiem, kas mūsdienu valodā pieprasa vienskaitļa ģenitīvu, ir vērojama zināma distribūcija, kad pēc prievārda seko vīriešu dzimtes lietvārda vienskaitļa akuzatīvs, bet sieviešu dzimtes lietvārda vienskaitļa ģenitīvs. Tā G. Dreselim rodam: (1) *No wiffeem Grähkeem / (2) No Nahwes / und (3) no to Spähku ta Wälla* (18₆₋₇). G. Manceļa 1631. g. katehismā: [...] *töw buhs attftaht no fcho Kallpu (fchahß Kallpones) JEfu Chriſti / kattram (kattrai) Wahrtz gir / N.* (512₁₀₋₁₂).
- 5) Tekstā varam sastapt arī tipisku senākā perioda iezīmi, kad vācu valodas ietekmē latviešu valodas lokatīva vietā izmantotas konstrukcijas — prievārds *iekšan*: *eekfchan* (142×), arī *iekš*: *eekfch* (1×) + vsk. akuzatīvs un bieži arī vsk. ģenitīvs (sieviešu dzimtes lietvārdiem) / dsk. datīvs, piem., *Kas tohp töw eekfchan to treffchu Baußlu pawehlehts?* (3₁₁₋₁₂), *Ko luhdfi tu eekfchan tahs pirmsahs Luhkfchanahs?* (24₁₋₂), *Mann nhebuhs zittus Deewus turreht preekfchan winju / (to mieļu Deewu / katters mann und ikkattru Zilwähku / eekfchan wiffeems fcheems Baußleems / usrunna.)* (1₂₆₋₂₉).
- 6) G. Dreselis, tāpat kā G. Mancelis, blakus partikulai *ne* — *ne* izmanto arī *nei* — *nei*, atšķiras tikai rakstība: G. Mancelim *ney*, *nei*, bet G. Dreselim *ney* — *ney* un *nhey* (1×): *Mums buhs Deewu bieteas und mieļoht / ka mehš py winja Wahrdu nhe lahdam / neds nhepatteeffu Deewu miņam / ney buřram / mälloiam / ney peewiļlam* (2₉₋₁₂). Tāpat jāpiemin, ka abu katehismos sastopama vienīgi senā jautājuma partikula *ar* (G. Mancelim *arrieg* 2×, G. Dreselim *arr* 3×): **Arr** *tu to nopellni no Deewu / ka tas töw tick dauds labb darra?* (14₁₀₋₁₁); **Arr** *Chriſtus no Debbeffu attkall attnahx?* (17₉); **Arr** *tu to wiß ar titzigu Sirrdi ņaņehm / ko tu eekfchan fcho Lohzeeeki iņfatzyis effi?* (18₂₆₋₂₈). Tomēr šīs partikulas ir visai tipiskas agrākā perioda avotiem, atšķiras tikai rakstība.

Savukārt G. Dreseļa tekstā trīs reizes ar pierakstu *wifchkim* un divas reizes ar pierakstu *wiffkim* sastopamais adverbs *viskim* (ME IV₆₂₃), *višķim* ‘pavisam’ (ME IV₆₂₈) norāda uz tiešu sakaru ar G. Manceli. Seno tekstu korpusā adverbs dominē tieši G. Manceļa tekstos (un arī 1685. g. Vidzemes un Kurzemes dziesmu grāmatā, 7 reizes JT tulkojumā un vienu reizi M. Vitenburga 1702. g. veltījumdzejolī „Tā panesama auna nasta“, kā arī 18. gs. augšzemnieku „Evangelia toto anno“ (1753)). Tādējādi šo leksēmu 17. gs. avotos varētu raksturot kā G. Mancelim piederīgu. G. Dreseļa katehismā adverbs lietots: *Warr weens rätte jeb wifchkim py Deewa Ghalldu nhe eet?* (48₁), **Wifchkim**

titzigus Sirrdes / (kattri föw wifchkim py Deewa Wahrdu und Sohlifchanu turrahs.) (50₂₅₋₂₇), Effi tu tad wiffkim tick nhe fpähzigs py wiffu Labbu? (32₁₋₂), [...] aifto tas Wahrds (par jums) ghribb wiffkim titzigus Sirrdes (50₄₋₅). No šiem lietojumiem ar G. Manceļa katehisma tekstu sakrīt tikai 1 gadījums: Aifto tas Wahrtzs (par jums) gribb wifchfchim titzigus Sirrdes (Manc1631_Cat 49₁₁₋₁₂).

Rezūmējot par nelokāmo vārdšķiru lietojumu, var uzsvērt G. Dreseļa teksta saglabātās agrākā rakstu perioda iezīmes. Nav iespējams noskaidrot, vai tas ir viņa paša valodā vai G. Manceļa tekstu ietekmē.

3. Leksika

Lai pilnvērtīgi izanalizētu leksiku G. Dreseļa katehismā, nepieciešama salīdzināšana ar J. Brēvera tekstu, kas šobrīd nav izdarīta. Tagad tiks pieminētas tikai acīmredzamas tendences.

Katehisma tekstā sastopams kristīgajam diskursam raksturīgais frazeoloģisms *vecs Ādams* 'neticīgais, nekristīgais, grēcīgais': *Kurr ir tas wätz Adams? Wiņņs ir eekfchan mums / eekfchan mann und wiffeems Cruftiteems Zillwähkeems (42₂₀₋₂₂).*

Leksikas ziņā abiem autoriem tiek izmantotas līdzīgas kolokācijas, piem., vārdu savienojumi ar adjektīvu *dievīgs* kā apzīmētāju: *dievīga būšana, dievīga lēnība* (G. Dreselim arī *dievīga pavēlēšana*), domājams, ka tas ir vācu valodas kolokāciju tulkojums. Savukārt Bībeles tulkojumā izplatītāks ir adjektīvs *dievīskīgs* — *dievīskīga atbildēšana, dievīskīga daba, dievīskīga noskumšana, dievīskīgs spēks*, šeit izplatīts arī vārdu savienojums ar adverbu *dievīskīgi noskumuši* u. c.

Minamas G. Dreseļa tekstā sastopamas leksēmas, kas nav unikālas Seno tekstu korpusā.

G. Dreselim raksturīgi adjektīvi ar *-īg-*, piem., *bērnīgs*: *Tee / kattri (1) to bieftahs / und kattri (aran Bährnigahs Peetitzibahs) us wiņņo Schälafstibu ghaida (63₁₅₋₁₇), dzīvīgs*: *Kahdahs Atzis ghaida us Deewu to Kungu? Wiffahs (Zillwähko und dfiewigo Lohpo) Atzis (61₈₋₉), divikārtīgs*: *Zeekahrtigs ir tas Deewa Wahrds / kattars py Cruftibahs peedārr? Diwikahrtigs: (36₂₃₋₂₅).*

Baznīcas dziesmās sastopam vārdu savienojumu *brālīga* (Manc1631_LGL 337₃₁ un tā pati vieta LGL1685_V5 162₅) vai *brālīga* (LGL1685_K1 114₉) *pieticība*, Bībeles tulkojumā sastopami adjektīvi *laba* (JT1685 Tit 2:10) un *liela* (VD1689_94 1Sam 7:0²¹), savukārt 18. gs. avotos *pieticība* ir *karsta* (SL1789 6₁) un *sirsnīga* (SL1789 30₂₁).

²¹ Seno tekstu korpusā ar 0. pantu Vecās Derības tekstā tiek apzīmēts nodaļas kopsavilkums.

Leksēma *bērnīgs* Seno tekstu korpusā ir sastopama 14 reizes, dominējošais ir vārdu savienojums *bērnīga daba* (5 reizes), kas sastopams pašos agrākajos avotos (EvEp1587, EvEp1615), kā arī 1631. g. rokvedī: *Es Bährns buhdams runnayu ka Bährns / vnd biyu ghuddris ka kahtz Bährns / vnd mann by Bährniga dabba. Bett kad es Wiers tappu / attfahyohß es no Bährnigu dabbu* (Manc1631_LVM 62₂₀₋₂₄). Turklāt šis vārdu savienojums minēts arī 1638. g. vārdnīcā: *Kindifch / Bernigha dabba* (Manc1638_L 101B₁₈). JT1685 šajā kontekstā tiek lietots nevis adjektīvs, bet lietvārda vienskaitļa ģenitīvs: *Es Behrns buhdams runnaju ka Behrns / famanniju ka Behrns / un man bij Behrna Dohmas: bet Wihrs tappis / pamefchu es Behrno Leetas* (JT1685, 1Kor, 13:11). M. Luterā 1545. g. Bībelē arī šai vietā ir adjektīvs, kas varētu liecināt par G. Manceļa vēlmi pieturēties pie teksta: *Da ich ein Kind war / da redet ich wie ein kind / vnd war klug wie ein kind / vnd hatte kindische anschlege. Da ich aber ein Man ward / that ich abe was kindisch war.*²²

Nākamais biežāk lietotais vārdu savienojums korpusā ir *bērnīga nesa-prašana* (3×); to sastopam gan 1631. g. rokvedī, gan 1685. g. Vidzemes un Kurzemes dziesmu grāmatā: *Mannu Bährnigu Nhefapprafchanu / und wiffu mannu Parradu* (LGL1685_V5 132₈). Tieši G. Mancelis ir mainījis īpašības vārda piedēkli, jo iepriekšējos avotos sastopam *bernifku nefapprafchen* (Ps1615 144₇). Bez vārdu savienojuma *bährnigahs peetizibahs* (G. Dreselim) korpusā sastopams arī *beernige garre* (EvEp1615 139₂₅; EvEp1587 157₇) un *behrnigha feewa / kam dauds Bährni gir* (Manc1638_PhL 232₁₁).

Lai gan gramatiskās tradīcijas ziņā G. Dreselis seko arī agrākā rakstu perioda raksturīgām parādībām, tomēr viņa tekstā var novērot arī tādas atšķirības, kas liecina par pāreju vidējā rakstu periodā. Kā piemēru var aplūkot vārdu savienojumu *lidz galam*. G. Mancelim visai tipisks ir lietojums:

Manc1631_Cat: *ihs patt muhffam ghallam* (480₁₅),

Manc1643_Cat: *ihs patt muhffam ghallam* (452₁₅).

G. Dreselis šajā vārdu savienojumā vienmēr lieto prievārdu *lidz*: *Lieds patt muhffam Ghallam* (27₆₋₇), *lieds Ghallam* (56₆), 1682. g. katehismā nav sastapts prievārds *iz vispār*. *Īz galam* ir raksturīgs agrākā rakstu perioda relikts, piem., *ys tham gallam* (EvEp1615 62₁₃, 112₁₃), *Js mußam gallam* (Ench1615 FB₃), *ys mufam gallam* (Ps1615 156₁₀₋₁₁), *ys gallam* (Ench1615 B3B₁₁; Ps1615 139₂₁, 154₁₁), *iß gallam* (Ps1615 1₁₉), *is gallam* (UP1587 A2A₁₉, Ps1615 190₂₇), *Jß galläm* (Ps1615 83₂₈). Taču jau psalmu tekstā 2 reizes sastopam arī prievārdu *lidz*: *lidcz gallam* Ps1615 137₄, 183₂. Varam uzskatīt, ka G. Mancelis šajās

²² (<http://liederschatz.net/biblia/biblia2/B046K013.htm>) — skatīts 04.10.2020.

teksta vietās ir tikai labojis ortogrāfiju, bet saglabājis seno vārdu savienojumu, jo, protams, G. Manceļa teksts ir sastopams prievārds *līdz*. VLH1685_Cat attiecīgi arī ir prievārds *līdz* šajā vārdu savienojumā: *lihdf pafcham Gallam* (11₁₄), arī Bībeles tulkojumā ir *lihdf (patt) Gallam*.

Sīkāk neaplūkojot citus vārdu savienojumus, mēs varam secināt, ka G. Dreselis izmanto savam laikam atbilstošu (rakstos izmantotu) leksiku.

4. Secinājumi

G. Dreseļa tulkoto katehisma tekstu varētu uzskatīt par G. Manceļa rediģētā katehisma „maģistrāles“ turpinātāju, jo 1685. g. Kurzemes luterāņu rokasgrāmatas katehisma tekstā jau vērojamas lielākas atšķirības. G. Manceļa rakstu valodas ietekme vērojama gan ortogrāfijā, gan lokāmo un nelokāmo vārdšķiru lietojumā.

Domājams, ka 1631. g. un 1643. g. rokasgrāmatas katehisma teksts (iespējams, arī šobrīd pazudušais 1671. g. Vidzemes luterāņu rokasgrāmatas izdevums ir bijis G. Dreselim pa rokai, „Svētu bērnu mācību“ tulkojot. Taču drošam apgalvojumam vēl izpētāmi arī citi 17. gs. 2. puses katehismu izdevumi (piem., 1685. g. Vidzemes luterāņu rokasgrāmatā iekļautais katehisms).

G. Dreseļa teksts ieplūst 17. gs. vidus rakstu pieminekļu kontekstā, apvienojot gan G. Manceļa reformas (rakstība atbilstoši 1643. g. katehisma tekstam), gan vissenākā perioda pazīmes (vairāk nekā 1643. g. katehisma tekstā saglabātas vecā datīva formas — līdzinās 1631. g. tekstam šajā ziņā).

Tekstu fragmentu cirkulācija no viena avota citā ir visai tipiska 17. gs. parādība (sk., piem., E. Kazakēnaites (Kazakēnaitē 2019) pētījumu par E. Glika Bībeles tulkojuma saistību ar iepriekšējiem luterāņu tekstiem), un to acīmredzami varam novērot G. Dreseļa „Svētā bērnu mācībā“ (1682), kurā gan tiešā, gan netiešā veidā var izsekot G. Manceļa ietekmi.

Avoti un saīsinājumi

- Bibele = 1965. gada revidētais teksts latviešu valodā. Pieejams: www.bibele.lv
- Brever1681 = Breverus, J. *Christliche Catechismus-Übung, Wie dieselbe, nach Anweisung Des Kleinen Catechismi D. [M.] Lutheri, In den Schulen der Käyserlichen Stadt Riga, mit der Jugend ferner fürzunehmen, aufgesetzt, Und, mit mehr nützlichen Fragen, zum öffentlichen Druck befördert ist.* [1681]
- Citvalodu = *Latvijas citvalodu seniespiedumu kopkatalogs 1588–1830.* Sērija A. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2013.
- Dres1682_SBM = Dressell, G. *Swähta Bährno=Mahziba Oder Der kleine Catehifmus.* Rīga: Drukts und Verlegts Heinrich Bēfemeffer. Pieejams: http://www.korpuss.lv/senie/source.jsp?codificator=Dres1682_SBM

- Ench1615 = *Enchiridion. Der kleine Catechismus.. Durch D. Martin. Luther.* Gedruckt zu Riga.. bey Nicolaus Mollin. 1615. Pieejams: <http://senie.korpuss.lv/source.jsp?codificator=Ench1615>
- EvEp1615 = *Euangelia und Episteln..* Riga: Gedruckt.. bey Nicolaus Mollin, 1615. Pieejams: <http://senie.korpuss.lv/source.jsp?codificator=EvEp1615>
- Glueck1699_SBM = Šwähäta Bährno=Mahziba.. Riga / Druckts Johann Georg Wilcken, 1699.
- JT1685 = *Tas Jauns Testaments Muhsu Kunga Jesus Kristus..* Riga: Gedruckt durch Johann Georg Wilcken, 1685. Pieejams: <http://www.korpuss.lv/senie/source.jsp?codificator=JT1685>
- LGL1685_K1 = *Lettische Geiftliche Lieder Und Collecten / Wie sie fo wol in offentlicher Christlicher Verfamlung / alß auch zu Hauße in Andacht zugebrauchen; Theils vormahls von dem Weyland HochEhrwürdigen und Hochgelahrten Herrn GEORGIO MANCELIO, Der Heil: Schrift Licentiat, und HochFürflichen Curländifchen Hof=Predigern / auß dem Teutfchen überfetet / Theils hernach von dem auch Weyland / WolEhrenfesten und Wolgelahrten Herrn CHRISTOPHORO Fürecker / Der Heil: Schrift Befliffenen in wol=lautende Reime verfaßet / und fo wol von Jhm / alß auch andern Christlichen Liebhabern der Lettischen Sprache mit vielen schonen Reim=Liedern vermehret / zum erstenmahl zusammen außgegeben / und mit der Ueberfeter Namen Initial-Buchstaben angedeutet / Von HENRICO ADOLPHI, Der Hertzogthümer Curland und Semgallen Superintendente, und Ober=Paßtor in Mitau /. Mitau: Radetzky, 1685. Pieejams: http://senie.korpuss.lv/source.jsp?codificator=LGL1685_K1*
- LGL1685_V5 = *Lettische Geiftliche Lieder Und Psalmen / Collecten und Gebäte / fo das ganze Jahr durch in Christlicher Verfamlung zu Hauße und in der Kirchen gebraucht werden / Wie sie vormahln Durch den sel: Herrn GEORGIUM MANCELIIUM, SS. Theol. Licent. weiland Fürftl. Churländifchen Hoffprediger / In Lettischer Sprache außgegeben / Nunmehr wieder neu auffgelegt / und mit Hn. Chrif. Füreckers und andern Treuen Seelforgern schönen Reimliedern vermehret.* Riga: Georg Matth. Möller, 1685. Pieejams: http://senie.korpuss.lv/source.jsp?codificator=LGL1685_V5
- Lod1778_WTMD = Loders, Martīns Gotlībs Agapetuss. *Wahrđi tahs Muhfchigas dñihwo-fchanas..* Jelgawā .. pee.. J. F. Steffenhagen. [1778.] Pieejams: http://senie.korpuss.lv/source.jsp?codificator=Lod1778_WTMD
- M. = G. Mancelis
- Manc1631_Cat = Lutera, Mārtiņš. *Der kleine Catechismus.. D. MARTINI LUTHERI..* Riga: durch und in Verlegung Gerhard Schröders, 1631. Pieejams: http://senie.korpuss.lv/source.jsp?codificator=Manc1631_Cat
- Manc1631_Syr = Mancelius, Georgius. *Das Hauß=Zucht=und Lehrbuch Jesu Syrachs..* Riga: durch und in Verlegung Gerhard Schröders, 1631. Pieejams: http://senie.korpuss.lv/source.jsp?codificator=Manc1631_Syr
- Manc1638_PhL = Mancelius, Georg, *LETUS, Das ist Wortbuch / Samt angehengtem täglichem Gebrauch der Lettischen Sprache; Allen vnd jeden Außheimfichen / die in Churland / Semgallen vnd Lettischem Liefflande bleiben / vnd sich redlich nehren wollen / zu Nutze verfertigt / Durch GEORGIUM MANCELIVM Semgall. der H. Schrift Licentiatum &c.* Gedruckt vnnnd verlegt zu Riga / durch GERHARD. Schröder / Anno M. DC. XXXVIII. Daļa *Phraseologia lettica* pieejama: http://senie.korpuss.lv/source.jsp?codificator=Manc1638_PhL

- Manc1643_Cat = Luters, Mārtiņš. *Der kleine Catechismus.. D. MARTINI LUTHERI.* Rīga: durch und in Verlegung Gerhard Schröders, 1643 vai 1644.
- Manc1685_Cat = Luters, Mārtiņš. *Der kleine Catechismus.. D. MARTINI LUTHERI.* Rīga: Bey und in Verlegung Georg Matthias Nöllern Druckte es Joh. Zachar. Nifius.
- ME = Milenbahs, Kārlis. *Latviešu valodas vārdnīca.* Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns, I–IV, Rīga: Kultūras fonds, 1923–1932.
- Ps1615 = *Pfalmen und geiftliche Lieder..* Rīga: Nicolaus Mollin, 1615. Pieejams: <http://senie.korpuss.lv/source.jsp?codificator=Ps1615>
- Senie = *Latviešu valodas seno tekstu korpuss.* Pieejams: <http://www.korpuss.lv/senie>
- Seniespiedumi = *Seniespiedumi latviešu valodā 1525–1855.* Kopkatalogs. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 1999.
- SL1789 = *Skolas=Likkumi.* Rihgā, pee J. C. D. Müller. 1789. Pieejams: <http://senie.korpuss.lv/source.jsp?codificator=SL1789>
- UP1587 = *Undeudfche PSalmen vnd geiftliche Lieder oder Gefenge..* [Kēnigsberga: G. Ostenbergs, 1587.] Pieejams: <http://senie.korpuss.lv/source.jsp?codificator=UP1587>
- VD1689_94 = *Ta Swehta Grahmata Jeb Deewa Swehtais Wahrds..* Rīga: Gedruckt bey Johann Georg Wilcken, 1689. Pieejams: http://senie.korpuss.lv/source.jsp?codificator=VD1689_94
- VLH1685 = *Vermehrtes Lettisches Hand=Buch..* Rīga: Druckts und verlegt's Jhro HochFürftl: Hoff=Buchdrucker George Radetzky, 1685. <http://senie.korpuss.lv/source.jsp?codificator=VLH1685>
- VLH1685_Cat = Luters, Mārtiņš. *Der kleine Catechismus.. D. MARTINI LUTHERI.* Mitau: George Radetzky, 1685.

Literatūra

- Andronovs, Aleksejs. 1998. „Vajadzības izteiksme“ latviešu valodas gramatiskajā tradīcijā (Jeb The Fluctuating Fortunes of the Latvian Debitive). *Baltu filoloģija* VIII, 154–177.
- Augstkalns, Alvis. 2009. Veclatviešu rakstu apskats. Ilga Jansone, Ieva Brenķe (sast.). *Darbu izlase.* Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 89–128.
- Dreszell, Georg. 1685. *Gantz kurtze Anleitung zur Lettischen Sprache.* Rīga: Georg Matth. Nöller.
- Ēndzelin, I. 1905. *Latyšskie predlogi.* I čast'. Ju'rev'. Tipografija K. Mattisena.
- Endzelīns, Jānis. 1951. *Latviešu valodas gramatika.* Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Fennell, Trevor Garth. 1984. *Georg Dreszell's Gantz kurtze Anleitung zur Lettischen Sprache. Text. Translation. Commentary. Concordance.* Melbourne: Latvian Tertiary Committee.
- Fennell, Trevor Garth. 1985. The originality of Dreszell's grammar. *Journal of Baltic Studies* XVI, 1985, 403–410.
- Fennells, Trevors Gārts. Konservatīvie elementi G. Dreseļa 1685. g. izdotajā Latviešu gramatikā. *ZA Vēstis* 9 (458), 63–66.

- Fennells, Trevors Gārts. 1995. Dreszell's *Gatz kurtze Anleitung Zur Lettischen Sprache*: a re-evaluation of its sources. *Journal of Baltic Studies* XV(1), 1984, 48–55. Tulkojums: Dreseļa *Gatz kurtze Anleitung Zur Lettischen Sprache*: tā avotu jauns novērtējums. Fennells, Trevors. *Lingua Lettica: Raksti latviešu lingvistikā*. Melburna: Latvian Tertiary Committee, 1995: 121–127.
- Grabis, Rūdolfs. 1955. Pārskats par 17. gadsimta latviešu valodas gramatikām. *LPSR ZA Valodas un literatūras institūta Raksti*. V sēj. Rīga, 205–266. Pārpublicēts: Grabis, Rūdolfs. *Darbu izlase*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2006, 82–149.
- Gruszczyński, Włodzimierz. 1996. W poszukiwaniu polskich pierwowzorów słownika Depkina. *Acta Sueco-Polonica* 5, 79–114.
- Jēgers, Benjamiņš. 1957. Das deutsch-lateinisch-polnisch-lettisches Vocabularium vom Jahre 1688. *Språkliga Bidrag*, 8. Lund: Lund höstterminen, 22–41.
- Karzova, Ljudmila. 2010. *Opisanie jazyka G. Dresselja 1682 g. „Swähtha Bährno=Mahziba oder Der kleine Catechismus“*. Sankt-Peterburg: Filologičeskij fakul'tet SPbGU. Pieejams: <http://genling.spbu.ru/baltist/diploms/2010Karzova.pdf>
- Kazakēnaite, Ernesta. 2017. Izmaiņas Georģa Manceļa 1631. g. un 1643. g. *Lettisch Vade Mecum* perikopju daļā. *Baltu filoloģija*. XXVI (2), 5–36.
- Kazakēnaitē, Ernesta. 2019. *XVI–XVII a. liuteronų latviškių Biblijos fragmentų sąsajos*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Milčonoka, Everita. 1999. Daiktavardžių morfologiniai variantai G. Mancelio „Lettische Postill“ (1654). *Lietuvių kalbotyros klausimai*, XL, 46–54.
- Nītiņa, Daina. 1978. *Prievārdu sistēma latviešu rakstu valodā*. Rīga: Zinātne.
- Nītiņa, Daina. 1985. Vispārīgs ieskats latviešu prievārdu vēsturē. *Baltu valodas senāk un tagad*. Rīga: Zinātne, 80–85.
- Nītiņa, Daina. 2007. Prepozīcija. Kornēlija Pokrotniece (red.). *Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība, 2. Nelokāmās vārdšķiras*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 31–99.
- Pokrotniece Kornēlija (red.). 2002. *Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība. Lokāmās vārdšķiras*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- Recke, Johann Friedrich, Karl Eduard Napiersky. 1827. *Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland*. Erster Band. A–F. Mitau: Johann Friedrich Steffenhagen und Sohn.
- Rudzīte, Marta. 1964. *Latviešu dialektoloģija*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Vanags, Pēteris. 1999. *Wörter=büchlein. Vārdnīciņa, kā dažas parastas lietas tiek dēvētas vācu, zviedru, poļu un latviešu valodā. 1705. gadā Rīgā iznākusās vācu-zviedru-poļu-latviešu vārdnīcas faksimiliespiedums*. Ar P. Vanaga komentāriem un latviešu vārdu indeksu. Stockholm: Memento.
- Vanags, Pēteris. 2004. Saīsinājumi *Anon., Anonym., Anon. Voc.* Liborija Depkina vārdnīcas „Lettisches Wörterbuch“ manuskriptā. *Baltistica*, XXXIX (2), 269–277.

Zimmermann, Ulrich Ernst. *Versuch einer Geschichte der lettischen Literatur*. Mitau: Joh. Friedr. Steffenhagen und Sohn. 1812.

Zemzare, Daina. 1961. *Latviešu vārdnīcas (līdz 1900. gadam)*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.

Everita Andronova

LU Matemātikas un informātikas institūts

Raiņa bulv. 29

Rīga LV-1459

everita.andronova@lumii.lv

SUMMARY

Georg Dreszell (1654–1698) and His Catechism “Swähta Bährno=Mahziba” (1682) in Light of the Language of Georg Mancelius

Everita ANDRONOVA

In the history of the Latvian language Georg Dreszell (1654–1698) is known for his grammar of 1685 “Gantz kurtze Anleitung zur Lettischen Sprache” and the anonymous four-language dictionary ‘Vocabularium Wie Etzliche gebräuchliche Sachen auff Teutsch, Lateinisch, Polnisch und Lettisch Auszusprechen seind’ (1688) attributed to him. Overall Dreszell’s works have received rather critical assessments. His 63-page catechism text “Swähta Bährno=Mahziba” (1682) (available at http://www.korpuss.lv/senie/static/Dres1682_SBM.html) has received little attention so far.

Dreszell’s translation is based on the text of the first part of the “Christliche Catechismus-Übung” (sometimes called “Katechismus zum Gebrauch der Rigischen Schulen”) (1681) by Johannes Brever (1616–1700).

Dreszell could be treated as a close follower of Georg Mancelius, and two catechism editions from 1631 and 1643, edited by Mancelius, had a direct impact on Dreszell’s translation. The influence of Mancelius is observed not only in the orthography, but also in morphology and choice of lexis. Thus, Dreszell’s text fits well into the context of written sources of the seventeenth century, combining both features of Mancelius’ orthographic reform (the orthography follows that of the 1643 edition) and the oldest period of written Latvian (e.g., usage of old forms of the dative plural, similar to the 1631 edition). Apart from Mancelius, the impact of Fürecker’s orthography is also notable (thus the marking of the long vowel *-ī-* in the root by *-ih-*).

Circulating fragments from one source into another is a typical feature of the seventeenth century, and it can be clearly observed in “Swähta Bährno=Mahziba” (1682) by Georg Dreszell.